

صلى الله عليه وسلم

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده زبان و ادبیات فارسی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

تحلیل زبان شاعرانه در آثار منثور مهدی اخوان ثالث

استاد راهنما

دکتر ابوالقاسم رادفر

استاد مشاور

دکتر فرانک جهانگرد

پژوهشگر

سید علی رضایی

دی ۱۳۹۷

پس مرا منت از استاد بود...

بهتر آن است که سپاس‌گزاری از استادان خویش را، با سخنی از عین القضاة که در وصف و شأن و شروط «استاد» است، آراسته کنم؛ آن‌جا که می‌گوید:

و در استاد دو شرط باید. اول، آن‌که در صنعت خود باید که به کمال آن کار رسیده بود؛ و دوم، باید که شفقتی به افراط باشد او را، تا عاشق را افادت و ارشاد بود. و چون این کارها دست فراهم دهد، ضرورت بود که به کمال رسد مرد، در آن کار که هست.

پیش و بیش از دیگران، باید از استادِ کاملِ خویش، جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفر صمیمانه قدردانی کنم که افزون بر همه آن لحظات پُربار و خاطرات پُرننگی که در کلاس‌های تدریس‌شان به من و هم‌درس‌هایم هدیه کرده‌اند، با بزرگواری درخواست مرا اجابت گفتند و راه‌نمایی‌های دانش‌ورانه ایشان خاصه در جهت شفاف‌تر شدن موضوع و ترسیم طرح کلی تحقیق، چراغ راه من در این مسیر بود. افسوس می‌خورم که به دلایلی فرصت آن را نیافتم تا بیش‌تر از وجودشان بهره‌مند شوم. سرکار خانم دکتر فرانک جهانگرد را بر گردن من حق‌هاست. منت‌پذیر مهربانی‌های ایشانم که به عنوان مشاور پژوهش، بی‌هیچ دریغی پاسخ‌گوی همیشگی سؤالات خام و ابتدایی من بودند و پژوهش حاضر را با دقتی که مخصوص به ایشان بود و امیدبخش برای من، خواندند و کاستی‌ها را -از هر نوعی- گوش‌زد کردند. برای همه سرورانم آرزوی طول عمر و سلامتی و شادکامی در زندگی، و دست‌آوردهای روزافزون در کارشان را دارم؛ و برای خود نیز آرزو می‌کنم تا روزی، دوباره به شاگردی این استادان گرامی مفتخر شوم.

به استواری پدرم

مهربانی مادرم

بزرگی محمد قهرمان

و گردهنده‌ی جنون و ادبیات در من؛ خواهرم سمانه

چکیده

مه‌دی اخوان ثالث یکی از پرآوازه‌ترین شاعران معاصر ایران است، او علاوه بر شاعری در نویسندگی نیز مهارت داشته است. آثار منثور اخوان شامل داستان‌ها (آورده‌اند که فردوسی، درخت پیر و جنگل ، مردِ جن‌زده، پیر و پسرش)، مقالات و پژوهش‌ها (تقیضه و نقیضه سازان، کتاب مقالات ۲ جلد، بدعت‌ها و بدایع نیما یوشیج، عطا و لقای نیما یوشیج، بخش پایانی کتاب از این اوستا، ارغنون، زمستان)، نامه‌ها، خاطرات (حریم سایه‌های سبز) و گفتگوهای وی (صدای حیرت بیدار) می‌باشد. در این پژوهش ما به روش اسنادی و یادداشت‌برداری کتابخانه‌ای، ابتدا از سه بخش آثار اخوان ثالث برگه‌نویسی کرده و سپس ویژگی‌های هر بخش را از منظر زبان شاعرانه در ساحت زبانی، ادبی و بلاغی بررسی و با یکدیگر مقایسه کرده‌ایم و در نهایت به تحلیل داده‌ها و نتیجه‌گیری پرداخته‌ایم. از نتایج این پژوهش آن است که اخوان در داستان‌ها بیشتر توصیف‌گر بوده است و مانند شاعری‌اش تحول‌آفرین نبوده؛ اما در مقالات و پژوهش‌های ادبی بیشتر به زبان شاعرانه گرایش داشته و از تعبیر شاعرانه بیشتر بهره‌جسته است.

کلمات کلیدی: نثر فارسی، مه‌دی اخوان ثالث، زبان شاعرانه، صورخیال، نثر معاصر.

فهرست مطالب

۱ فصل اول: مقدمه
۱۰ فصل دوم: زندگی نامه و معرفی آثار منثور مهدی اخوان ثالث
۱۱ ۱.۲ زندگینامه مهدی اخوان ثالث
۱۶ ۲.۲ معرفی آثار مهدی اخوان ثالث
۲۳ فصل سوم: روش تحلیل پژوهش و تعریف زبان شاعرانه
۲۴ ۱.۴ تعریف زبان شاعرانه
۲۶ ۲.۴ روش بررسی و تحلیل آثار منثور مهدی اخوان ثالث
۲۹ فصل چهارم: زبان شاعرانه در نثر اخوان ثالث
۳۰ ۱.۵ ویژگی های برجسته زبانی و موسیقایی
۶۰ ۲.۵ ویژگی های برجسته ادبی و بلاغی
۸۳ فصل پنجم: نتیجه گیری و دستاوردهای پژوهش
۹۳ پیوست ۱
۹۷ منابع
۱۰۳ چکیده انگلیسی

فصل اول

مقدمه

مقدمه

مهدی اخوان ثالث شاعر پرآوازه و موسیقی‌پژوه و پژوهشگر ایرانی متولد دهم اسفند ماه ۱۳۰۷ در مشهد و متوفی چهارم شهریور ۱۳۶۹ در تهران است. اشعار او زمیغ اجتماعی دارند و گاه حوادث زندگی مردم را به تصویر کشیده است؛ همچنین دارای لحن حماسی آمیخته با صلابت و سنگینی شعر خراسانی و نیز در بردارنده ترکیبات نو و تازه است.

اخوان شاعری توانا بود که در عین عنایت به آثار بزرگان و استادان کهن فارسی، از حرکت نویی هم که آغاز شده، غافل نبود. وی علاوه بر شعر فارسی در نثر نیز قادر و توانا بود و در زمینه‌های ادبی دیگر، همچون مقاله‌نویسی و داستان کوتاه فعالیت داشته است.

اخوان ثالث علی‌رغم این که به شعر مشهور است ولی در نثر و نویسندگی هم تبحر داشت و آثار مختلفی را به چاپ رسانده است.

مجموعه کامل آثار منثور اخوان را می‌توان به سه بخش تقسیم‌بندی کرد:

۱. مقالات و پژوهش‌های ادبی

۲. داستان‌ها

۳. نامه‌ها و خاطرات

از آثار منثور اخوان می‌توان به این کتاب‌ها اشاره کرد:

آورده‌اند که فردوسی (کتاب کودکان، ۱۳۵۴)، درخت پیر و جنگل (۱۳۵۵)، پیر و پسرش (قصه ای نه کوتاه برای کودکان)، مرد جن زده، نقیضه و نقیضه‌سازان (بحث و تحقیق ادبی)، کتاب مقالات؛ حریم سایه‌های سبز (جلد اول)، بدعت‌ها و بدایع نیما یوشیج (کتابی مفصل در بحث و تحقیق شیوه نو‌نمایی در شعر فارسی، ۱۳۵۷)، عطا و لقای نیما یوشیج (۱۳۶۱)، بخش پایانی کتاب *از این اوستا*، زمستان و ارغنون، با یاد عزیز گذشته (مجموعه نامه‌های اخوان به محمد قهرمان) و برخی مقدمه‌ها و موخره‌های او بر مجموعه‌های شعری‌اش.

نثر اخوان به سبب درخشش شعرش کمتر مورد توجه قرار گرفته است. اخوان در نثر نیز، چون شعر میان کهن و نو پیوند برقرار ساخته بود، در نثر او رگه‌هایی از نثر بیهقی، سعدی و قائم مقام فراهانی، آمیخته به ویژگی‌هایی از نثر هدایت و دهخدا در چرند و پرند و همراه با مایه‌هایی از طرز بیان نقالان وجود دارد، واژه‌هایی از نثر کهن در کنار کلمات و اصطلاحات عامیانه قرار می‌گیرد و حاصل این تناقض همچون طنزی گسترده در نثر او جاری می‌شود.

افزون بر این، حالت آفرینی‌های توأم با نقالی به ویژه در مؤخره‌ی *از این اوستا*، بر جاذبه‌ی نثر او می‌افزاید. آن‌چه در سراسر آثار منثور اخوان به وضوح مشهود است، زبان پرطنز اوست. این طنز که از ویژگی‌های روحی و اخلاقی او بود، حتی در مواردی که درباره‌ی مطلبی به جد سخن می‌گفت، نیز آشکارا ظاهر می‌شد.

عنوان این پایان‌نامه تحلیل زبان شاعرانه در آثار منثور مهدی اخوان ثالث است. پیش از این اخوان و آثار منثور وی را به صورت اجمالی معرفی کردیم. در این پژوهش ابتدا به تبیین و تعریف زبان شاعرانه، مشخصه‌ها و ویژگی‌های اصلی زبان شاعرانه؛ پس از آن به معرفی و دسته‌بندی آثار منثور مهدی اخوان ثالث و سپس به بررسی و تحلیل زبان شاعرانه در آثار منثور اخوان ثالث می‌پردازیم.

اینکه نوشته‌های اخوان از لحاظ نوع ادبی در چه جایگاهی قرار دارند و زبان نثر وی چه تغییراتی پیدا می‌کند و همچنین بررسی انواع استعاره، کنایه، تشبیه و مجاز (ویژگی‌های بلاغی) در بخش‌های مختلف نثر اخوان از ویژگی‌های این جستار می‌باشد. صور گوناگون خیال در تمام زبان‌ها و دوره‌ها، یکی از زمیعه‌های نثر را نشان می‌دهد. نویسنده با استفاده از زبان وصفی یا مجازی و به فراخور مضمون مورد نظر خود در انواع آن طبع‌آزمایی می‌کند. در این بررسی در پی یافتن پاسخی برای این پرسش هستیم که آیا اخوان در آثار نثر خود -از لحاظ ادبی- دارای تشخیص است و می‌توان او را به عنوان نویسنده‌ای صاحب سبک معرفی کرد، همچنین زمینه‌های شباهت و تمایز او با نویسنده یا آثار مختلف کاملاً مشخص می‌شود و یا اینکه اخوان در هر بخش از آثارش از کدام ویژگی زبان شاعرانه

بیشتر بهره برده است و به این نکته آگاه است که از آن به چه میزان در نثر خویش و در چه جایگاهی استفاده کند. استفاده از بدیع در انواع نثر به طرق مختلف خود را نشان می‌دهد و حتی در نامه‌ها به آن پای‌بند است و نکته مهم این که نثر وی در چه مواردی از زبان نرُم عدول پیدا می‌کند. قسمتی از پایان نامه به بررسی عناصر موسیقایی اختصاص دارد که در آن ذکر خواهد شد اخوان در نامه‌ها و داستان‌ها به فرم پای‌بند است یا تا چه اندازه به فرم شعری نزدیک می‌شود.

در نهایت بخشی نیز به زبان اخوان اختصاص می‌یابد و گفته می‌شود که زبان خودکار اخوان باستان‌گرایانه است یا فقط در شعر این گونه می‌نماید. در بخش بررسی واژگان، لغات پرکاربرد اخوان مورد بررسی قرار می‌گیرد و تعیین می‌شود که اخوان در نثر هم ترکیب‌ساز است و چه ترکیب‌هایی را مورد استفاده قرار می‌دهد.

۱.۱ عنوان پژوهش

تحلیل زبان شاعرانه در آثار منثور مهدی اخوان ثالث

۲.۱ قلمرو پژوهش

قلرو مکانی: ایران

قلمرو زمانی: معاصر

قلمرو موضوعی: نثر مهدی اخوان ثالث

۳.۱ پرسش اصلی پژوهش

زبان شاعرانه چیست و در کدام نوع از انواع نثر اخوان ثالث بیشتر جلوه پیدا می‌کند؟

۴.۱ شرح و بیان موضوع پیشنهادی

مهدی اخوان ثالث شاعر شهیر معاصر ایران است. او علاوه بر آثار منظوم و اشعارش، آثار منثوری نیز از جمله داستان‌ها، نامه‌هایی برای دوستانش و چند کتاب در نقد ادبی دارد که نشان دهنده تسلط او در نثر نویسی است؛ اما شهرت شاعری اخوان ثالث به حدی است که این جنبه از هنر وی یعنی نثرنویسی او کمتر دیده شده و بدان کمتر توجه شده است. افزون بر این، در سایه همین کم توجهی تحلیل جامعی از آثار منثور اخوان ثالث صورت نگرفته است. از جمله مهمترین مشخصه‌ها و مؤلفه‌های نثر اخوان زبان نثر وی است و این که اخوان به چه میزان در نثر فارسی گرایش شعرگونه و زبانی شاعرانه داشته است. از این روی بر آن شدیم تا در این پژوهش به بررسی آثار منثور اخوان ثالث پرداخته و مهم‌ترین مشخصه‌ها و ویژگی‌های زبان شاعرانه او را در آثار منثورش بررسی کنیم.

۵.۱ واژه‌های کلیدی پژوهش

نثر فارسی، مهدی اخوان ثالث، زبان شاعرانه، صور خیال، نثر معاصر

۶.۱ پرسش‌های پژوهش

۱. در کدام نوع از انواع نثر اخوان ثالث زبان شاعرانه بیشتر جلوه می‌کند؟
۲. کدام یک از جنبه‌های زبان شاعرانه در آثار منثور اخوان ثالث بیشتر نمود پیدا کرده است؟
۳. انواع نثر اخوان ثالث با توجه به کارکرد زبان شاعرانه چگونه قابل طبقه‌بندی است؟

۴. ویژگی‌های شعر و نثر اخوان تا چه حد بر هم قابل انطباق است؟

۷.۱ فرضیه پژوهش

۱. به نظر می‌رسد مهدی اخوان ثالث در داستان‌های خود بیشتر به زبان شاعرانه توجه کرده است، چرا که داستان با توجه به خیال‌وارگی مجال بیشتری برای بروز شاعرانگی به نویسنده می‌دهد.
۲. به نظر می‌رسد با توجه به برجستگی جنبه شاعری اخوان حتی در مقالات هم به طور کامل به نثر علمی پایبند نیست و در نثر خویش از صور خیال بیش از سایر ویژگی‌های زبان شاعرانه استفاده کرده است.
۳. به نظر می‌رسد در داستان‌ها بیشتر از زبان شاعرانه استفاده کرده است و در نامه‌ها صمیمی سخن می‌گوید و ویژگی‌های زبان شاعرانه در مقالات به حداقل خود می‌رسد.
۴. نثر شاعرانی چون مولوی، سعدی، جامی و حتی نیما یوشیج و فریدون توللی نشان می‌دهد شاعر بودن بر نثر هنرمند نیز تاثیرگذار است، با این پیش فرض این احتمال وجود دارد که نثر اخوان ثالث نیز آکنده از شاعرانگی و زبان شاعرانه باشد.

۸.۱ اهداف پژوهش

۱. تحلیل زبان شاعرانه در نثر اخوان و بررسی آن از لحاظ ادبی، همچنین تحلیل شیوه نویسندگی وی در انواع مختلف نثر و طبقه بندی شیوه نگارش آثار منثور.
۲. برجسته‌سازی ویژگی‌های زبانی و فرمی نثر اخوان ثالث و معرفی صناعات پرکاربرد در نثر وی.
۳. معرفی اخوان ثالث به عنوان نویسنده صاحب سبکی که در انواع مختلف نثر آثاری از خود به جای گذاشته است.

۹.۱ پیشینه پژوهش

در ارتباط با نثر مهدی اخوان ثالث، تحقیقاتی انجام یافته است؛ اما درباره زبان شاعران وی پژوهشی مستقل صورت نگرفته است. تحقیقات و پژوهش‌هایی که در خصوص نثر مهدی اخوان ثالث صورت گرفته است به شرح ذیل است:

بررسی تشبیهات اخوان و گفتمان‌های مربوط به آن؛ عیسی نجفی، طاهره چهری

در این مقاله به بررسی صور خیال در اشعار مهدی اخوان ثالث پرداخته شده است و انواع تشبیه در شعرش تحلیل گشته، همین بررسی بخشی از مقاله ما در تحلیل بلاغی آثار نثر اخوان ثالث است که البته تشبیه در برخی آثار نثر پرکاربرد و در برخی دیگر کم کاربرد می‌باشد.

بررسی سبکی و محتوایی آثار مثنوی اخوان ثالث، راحله سادات سیدعلی لواسانی

این پژوهش پایان نامه کارشناسی ارشد می‌باشد که زیر نظر دکتر حسین نجفداری و دکتر ابوالقاسم رادفر آماده و دفاع شده است. در این پژوهش بیشتر به جنبه‌های سبکی و محتوای آثار منظوم اخوان ثالث توجه شده است و از زبان شاعرانه وی در این آثار سخن به میان نیامده است.

بررسی و تحلیل صور خیال در شعر نیما، اخوان، شاملو به انضمام فرهنگ تصویری این سه

شاعر؛ جلیل شاکری

این پژوهش رساله دکتری می‌باشد که شامل تهیه و تدوین فرهنگ تصویرهای شعری سه شاعر نوپرداز، نیمایوشیج، اخوان ثالث، احمد شاملو و ارایه منبع و مأخذی که امکان هر نوع تحقیق و پژوهش

در زمینه نقد ادبی و سبک شناسی شعر نو فراهم آید همچنین بررسی و تحلیل صور خیال شعر سه شاعر صاحب سبک، بر مبنای داده های آماری می باشد که تحلیل صور خیال تا حدی روش تحلیل ما در بررسی بلاغی نثر اخوان می باشد.

بررسی و تحلیل شعر و نثر مهدی اخوان ثالث؛ مینا حفیظی

در این مقاله تمرکز نویسنده بر شعر اخوان است و از جنبه های مختلف به شعر وی پرداخته است. از ویژگی های زبانی و محتوایی و ادبی سخن می گوید و در بخشی به نثر مهدی اخوان ثالث می پردازد. وی تک تک مجموعه اشعار اخوان را بررسی می کند و در هر بخش بر چند مثال شعری توضیحاتی عرضه می کند.

سبک شناسی نثر مهدی اخوان ثالث؛ سعیده پورسلیمی

در این پژوهش نثر مهدی اخوان ثالث به صورت کلی بر اساس سبک شناسی سیروس شمیسا مورد بررسی قرار گرفته بر اساس بررسی واژگانی، محتوایی و ادبی که به تمام آثار منثور اخوان اشاره نشده است و قسمتی از داستان ها و مقالات به صورت پراکنده مورد بررسی قرار گرفته اند ولی در این پژوهش نثر وی را جداگانه به سه بخش تقسیم می کنیم و در هر بخش جداگانه زبان شاعران در نثر وی مورد بررسی قرار می گیرد و همچنین تمام آثار نثر اخوان به صورت جزئی مورد تحلیل قرار می گیرند.

با توجه به این پیشینه تا کنون پژوهشی دربارهٔ زبان شاعرانه مهدی اخوان ثالث در آثار منشورش صورت نگرفته است. بر این اساس می‌کوشیم تا در این جستار به واکاوی و تحلیل زبان شاعرانهٔ اخوان ثالث در آثار منشور وی پردازیم.

۱۰.۱ روش تحقیق

این پژوهش به روش اسنادی و یادداشت برداری کتابخانه‌ای صورت گرفته است. در این روش ابتدا از سه بخش آثار اخوان ثالث فیش برداری صورت می‌گیرد سپس ویژگی‌های هر بخش را بررسی و با یکدیگر مقایسه می‌کنیم و در نهایت به تحلیل داده‌ها می‌پردازیم.

فصل دوم

زندگی نامه مهدی اخوان ثالث

و معرفی آثار منشور وی

۱.۲ زندگی‌نامه مهدی اخوان ثالث

در این پژوهش، پیش از ورود به زندگانی مهدی اخوان ثالث، ابتدا به بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی و ادبی حاکم در عصر وی و تأثیرپذیری اخوان از این شرایط را به طور مختصر مورد بررسی قرار خواهیم داد و در ادامه زندگانی، فعالیت‌ها، ویژگی‌های بارز اخلاقی، پاره‌ای از افکار و اعتقادات و همچنین برخی ویژگی‌های شعرش را پی خواهیم گرفت.

به دلیل تأثیرپذیری اخوان از شرایط سیاسی و اجتماعی و ادبی عصر خویش و همچنین مطرح بودن وی به عنوان یکی از پیروان شعر نیمایی، شرح اوضاع سیاسی و ادبی عصر وی و بررسی جریان‌های شعر نو نیمایی ضروری می‌نماید.

بحث جدال کهنه و نو از دوره قبل از نیما یعنی از زمان انقلاب شکست ایران از روسیه و مشروطیت، آغاز گشته بود. در این دوره، شاعران به دو گروه تقسیم میشدند: گروه اول مانند ملک‌الشعراء بهار، پروین اعتصامی و... بیشتر به ادبیات سنتی تمایل نشان می‌دادند؛ به این معنی که افکار نو را در قالب‌های سنتی مطرح می‌نمودند. گروه دوم گروهی بودند که خواستار تجدد و نوگرایی هم در قالب و هم رُوع نگاه و اندیشه شدند و بر آن بودند که فکر نو قالب نو می‌خواهد که از آن جمله میتوان به تقی رفعت، جعفر خامنه‌ای و بانوشمس کسمایی اشاره نمود که در واقع زمیعهایی را برای تحول اساسی در شعر مهیا نمودند و بعدها، نیما یوشیج به صورت جدی به آن پرداخت و شعر نو نیمایی را مطرح نمود.

مهدی اخوان ثالث نیز که یکی از شاگردان و پیروان نیما بود بعدها به عضویت کمیته ایالتی سازمان جوانان حزب توده در مشهد درآمد. وی با تألیف دو کتاب بدعت‌ها و بدایع نیما یوشیج و عطا و لقای نیما یوشیج به دفاع از شعر نیما پرداخت. هر چند افراد دیگری همچون احمد شاملو، هوشنگ ابتهاج،

سیاوش کسرایی و... با سرودن شعر نو، به گسترش شعر نو نیمایی کمک شایانی کردند اما اخوان عملاً با تألیف دو کتاب نامبرده، ارادت و پیروی خود از نیما را نشان داد.

شکست نهضت ملی ایران در ۲۸ مرداد ماه سال ۱۳۳۲، امید و آرزوی مردم و روشنفکران را نقش بر آب کرد. حکومت بسیاری از آزادی‌خواهان و روشن‌فکران را بازداشت و عده‌ای را اعدام کرد که ضربه‌ای مهلک بر روحیه مردم و مبارزان راه آزادی وارد شد. اخوان ثالث نیز، این شکست را به گونه‌های مختلف در مجموعه‌های شعری‌اش منعکس کرد.

مهدی اخوان ثالث، از پیشکسوتان شعر نو حماسی است که مسائل سیاسی و اجتماعی عصر خود را با زبان حماسی اما در فرمی نو، در دفتر شعر زمستان (۱۳۳۵) مطرح نمود. در پی شکست نهضت ملی در سال ۱۳۳۲، ناامیدی و یأس به عنوان یکی از مضامین مهم مجموعه‌های شعری اخوان ثالث مطرح گردید. وی گاه به صورت تمثیلی و نمادین در آثارش بر این مضمون تأکید می‌ورزد. این دوره از بهترین دوران شعری اخوان به شمار می‌رود. در ادامه زندگی‌نامه مهدی اخوان ثالث، فعالیت‌های وی، ویژگی‌های اخلاقی و اندیشه و آثار وی را به طور مبسوط شرح خواهیم داد.

مهدی اخوان ثالث (م.امید) در سال ۱۳۰۷ هجری شمسی در توس مشهد متولد شد. پدرش عطار بود و اهل فهرنج یزد که به مشهد کوچ کرده و در آنجا بزرگ شده و همسری مشهدی داشت. پدرش علی اخوان، به قول مهدی از آن عطار طبیبان سنتی ایران بود و با مریم، مادر اخوان، ازدواج کرده بود که چهار فرزند از او باقی است: دو دختر و اخوان و برادرش حسین که دو سه سالی از مهدی کوچک‌تر است، مادرشان مریم، زنی خراسانی‌الاصل بوده است که اخوان طبع و طبیعت شاعری را از او به ارث برده است.

او ابتدا شعر کلاسیک می‌سرود. سرمشق اولیه اخوان دواوین شعر کلاسیک ما بود که او در محضر پدر اهل شعر خویش از آنها بهره می‌گرفت زیرا پدر او علی آقا همواره در منزل شاهنامه و گلستان و دیوان حافظ می‌خواند. وی در اوان شاعری به سرودن غزل، قصیده، قطعه و مثنوی پرداخت

اما بعد از آشنا شدن با نیما، به سرودن شعر نو نیمایی روی آورد و دوباره در اواخر عمرش در قالب‌های کلاسیک شعر سرود. اولین و آخرین مجموعه شعری‌اش به نام‌های *ارغنون* و *ترا ای کهن بوم و بر دوست د/رم* را می‌توان جزء آثار کلاسیک وی برشمرد.

اخوان ثالث نخستین شعرهایش را در نشریات خراسان از جمله نشریه آزادی به چاپ رساند. خود در ارتباط با همین موضوع در کتاب *ارغنون* اینگونه می‌گوید: «استاد گلشن، از اولین مشوقان من در شعر و ادب بوده‌اند و من همیشه از الطاف و تشویقات ایشان برخوردار و شاکر بوده‌ام و هستم و خواهم بود. نخستین سروده‌های ناچیز من در جریده گرامی ایشان (از سال ۱۳۲۵ شمسی به این طرف) منتشر شده است.» (اخوان ثالث، ۱۳۸۸: ۱۰۸)

اخوان در انجمن ادبی خراسان با شاعران پیشکسوت حشر و نشر داشت می‌توان گفت که بیشتر ایشان در پرورش ذوق و هنر او نقش داشته‌اند ولی از آن میان خودش به مرحوم گلشن آزادی (م دیر روزنامه آزادی) و نوید (ابوالقاسم حبیب‌اللهی نوه حاج میرزا حبیب خراسانی، شاعر بزرگ عصر) و از همه بیشتر میرزا رضا خان عقیلی استرآبادی اشارت می‌کرد و به شعر این شاعر بیش از دیگران اعتقاد داشت. البته استاد فرخ خراسانی هم در تشویق و پرورش ذوق اخوان نقش بسیار داشته است؛ گذشته از این که فرخ، دیدارگله اخوان با این جمع شاعران و استادان بوده است. در همین انجمن ادبی بود که تخلص امید بر وی نهاده شد. خود در ارتباط با این موضوع این‌گونه می‌گوید: «در خراسان وقتی که تازه به شاعری رو کرده بودم به یک انجمن ادبی دعوت می‌شدم که استاد کهن‌سالی به نام نصرت منشی‌باشی در صدر آن بود. هر وقت شعر مرا می‌شنید، می‌پرسید تخلصت چیست؟ او واجب می‌دانست که هر شاعری تخلصی داشته باشد و من نام دیگری نداشتم. سرانجام یک روز خودش نام امید را به عنوان تخلص بر من نهاد.» (اخوان ثالث، ۱۳۹۰ الف: ۱۴۱)

اخوان که در مشهد فعالیت‌های سیاسی خود را آغاز کرده بود و عضو سازمان جوانان حزب توده بود، در تهران نیز به فعالیت‌های خود ادامه داد.

وی در سال ۱۳۳۰ سرپرستی صفحه ادبی روزنامه جوانان دمکرات را به عهده گرفت و با همه شاعران آن روز آشنا شد. در همین سال است که اولین مجموعه شعرش با نام *ارغنون* چاپ و منتشر گردید. وی در سال ۱۳۳۱ به پویندگان راه صلح می پیوندد و شعری درباره مبارزه های صلح جویانه می سراید و جایزه صلح را به خود اختصاص می دهد و مدال طلای مسابقه شعر را از دست سعید نفیسی و نیما یوشیج دریافت می کند.

اخوان در پیروی از نظریه نیما مقاله ای تحت عنوان «نوعی وزن در شعر امروز ایران» را نوشت و همچنین در کتاب های بدعت ها و بدایع نیما یوشیج و عطا و لقای نیما یوشیج، پیروی خود از نیما را به طور عملی نشان داد. وی در کتاب *عطا و لقای نیما یوشیج*، بر این نکته تصریح می کند که برخی ابداعات نیما در شعر مختص او نیست و در شعر شاعران قبل از نیما نیز شواهد فراوانی از این بدعت ها یافت می شود.

مجموعه های شعری اخوان بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ به شدت متأثر از شکست سیاسی سال ۱۳۳۲ است. برای مثال دفتر شعر *زمستان* (۱۳۳۵) به طور نمادین جامعه شکست خورده و ناامید عصر اخوان را به تصویر می کشد. بسیاری از صاحب نظران در عرصه شعر نو دوران درخشندگی شعری اخوان را از سال ۱۳۳۳ تا سال ۱۳۴۵ می دانند؛ زیرا اخوان به برکت قریحه ذاتی و پشت کار عجیب و دیوانه وارش تمام متون ادبیات فارسی را -از عصر رودکی تا دوران معاصر- چه نظم و چه نثر- به دقتی از نوع دقت های بدیع الزمان فروزانفر و علامه قزوینی خوانده بود. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰: ۴۴)

اخوان در ادامه طرح مضمون شکست در آثارش دچار نوعی تناقض می شود. امید از یک سو به مبارزه و عدالت اجتماعی چشم دوخته است، و از سوی دیگر اصل زندگی و راه و روش هستی را به طعن و لعن گرفته است. این تناقض در حوزه های مختلف زندگی وی دیده می شود. تناقض در شعر او این است که وی از یک طرف روحیه حماسی دارد و همین روحیه، حال و هوای حماسی به عاطفه شعرش می دهد- این یک طرف تناقض- و از دیگر سو، سراینده شعر شکست است. حماسه شعر مبارزه

و پیروزی است نه شعر ناله و شکست. این تناقض در حوزه‌ی الاهیات هم به زیباترین وجه در شعر او خود را نشان می‌دهد. در شعر بی‌مانند «نماز»

مستم و دانم که هستم من * ای همه هستی ز تو آیا تو هم هستی؟

که در یک زمان، به نفی و اثبات یک چیز می‌پردازد.

از دیگر اندیشه‌های غالب بر آثار اخوان، عشق و علاقه‌ی وی به ایران و فرهنگ و تاریخ آن است که به گونه‌های مختلف در آثارش نمود یافته است. دل‌بستگی و عشق عمیق او به تاریخ و فرهنگ باشکوه و فخرآمیز ایران پیش از حملۀ تازیان با شور و هیجانی وصف ناشدنی در بیشتر اشعار ارجمندش متجلی است.

بازتاب زرتشت و مزدک در شعر و نثر اخوان به وفور دیده می‌شود. آزادی‌ای که دین زرتشت برای انسان دارد برای اخوان بیش از هر چیز آرامش‌بخش می‌نماید. چرا که او در زندگی و افکارش با این شعار پیش می‌تازد و کنگره‌های اسرار و پابندی را نابود می‌کند. مزدکیه نیز از ادیان باستانی ایرانی است.

اخوان هم‌چنین به دلیل همین علاقه‌ی وافر به زرتشت، در ابتدای نوشته‌هایش به وفور از اهورامزدا و امشاسپندان یاد می‌کند. برای نمونه، جمله‌ای را از کتاب *حریم سایه‌های سبز* (جلد اول، مقالات) می‌آوریم:

«به نام دادار اورمزد آفریدگار که زادن و زیستن، شنودن و گفتن، رفتن و خفتن و بود و نبود همه آفریدگان به دست و به خواست اوست. تنها اوست که هرچه به هرکه خواهد داد، یا از او ستاند، عمر و زندگی، طبع پاک متغنی، دل سرودگوی جوان، پیری و پایداری و چه و چها. (اخوان ثالث، ۱۳۸۴:

(۱۰۱)

۲.۲ معرفی آثار منثور مهدی اخوان ثالث

مهدی اخوان ثالث غیر از شعر، در حوزه نثر و بیشتر بحث و تحقیق نیز آثاری دارد. در ذیل به طور مفصل به توصیف این آثار منثور می‌پردازیم. مجموعه کامل آثار منثور اخوان را می‌توان به سه بخش تقسیم بندی کرد:

۱. مقالات و پژوهش‌های ادبی
۲. داستان‌ها
۳. نامه‌ها، خاطرات و گفتگوها

مقالات و پژوهش‌های ادبی:

اخوان دو کتاب بدعت‌ها و بدایع نیما یوشیج (۱۳۵۷) و عطا و لقای نیما یوشیج (۱۳۶۱) را در دفاع از شعر نیما نوشته است. بعدها این دو کتاب به صورت یک کتاب واحد منتشر شد. اخوان در کتاب عطا و لقای نیما یوشیج، تصریح می‌کند که نوآوری‌های نیما ریشه در سنت و گذشته دارد و در واقع نیما اولین کسی نیست که این نوآوری‌ها را به کار برده است؛ بلکه شاعران قبل از او نیز به کار می‌برده‌اند. این دو کتاب، از بارزترین کتاب‌های نثر اخوان محسوب می‌شوند. وی در این دو کتاب به نقد، نیز پرداخته است.

از مقالات ارزشمند این کتاب می‌توان به: «نقطه تحول»، «نیما مردی بود مردستان»، «نیما و شیوه قدمایی»، «نوعی وزن در شعر امروز فارسی»، «هماهنگی و ترکیب»، «عینیت و ذهنیت»، «پایه‌پای شعری از نیما»، «درباره بحر طویل فارسی»، «خسروانی و لاسکوی»، «اوزان مثنوی‌ها» و ... اشاره کرد.